

a ekonomie. Jak již bylo řečeno, marxismus vychází z toho, že společenské vztahy je možno konec konců měnit pouze na základě změny ekonomických vztahů. Praxe v socialistických zemích však ukázala, že realizace této zásady není zdaleka tak jednoduchá a přímočará. V procesu výstavby socialismu došlo ke značným deformacím jako důsledku subjektivistických představ např. v tom, že nebyla doceněna analýza vnitřních souvislostí změn ve výrobních silách a výrobních poměrech. Nevycházelo se dále z kritických analýz důsledků procesu industrializace, které jsou svým způsobem limitujícím faktorem společenského a politického rozvoje socialistické společnosti. Bylo zameškáno i studium sociální struktury. Proto před sociologií a ostatními společenskými vědami v naší společnosti stojí jako prvořadý úkol zásadní rozpracování ekonomické a sociální struktury socialismu, rozbor socialistických výrobních vztahů v souvislosti s rozvojem dalšího rozšíření a prohloubení socialistické demokracie atd. V tomto směru je práce M. Hirszowiczové zaměřena neumerne široce k marxismu jako teorii 19. století, zatímco problematika funkce kritické analýzy socialismu za pomoci marxistické sociologické teorie zůstává méně rozpracována.

Jak již bylo řečeno v úvodu, M. Hirszowiczová formuluje ve své práci řadu metodologických i teoretických problémů současně sociologie. Autorka na řadu otázek dává ve své práci odpovědi, na jiné jen upozorňuje. Z celé práce je zřejmá široká znalost literatury a názorů představitelů jednotlivých sociologických směrů. Hlubší studium publikace předpokládá proto jistě předběžné znalosti sociologické problematiky (názorů M. Webera, Parsonse, Millse). Práce je záslužná především proto, že jde vlastně o jednu z prvních prací, která řeší místo a význam marxismu v dějinách i v současné etapě vývoje sociologie.

Stanislav Zlomek

Nově o ženské otázce

(Betty Friedan: *The Feminine Mystique*, 1. vyd. Bell Publishing Co, New York 1963, reedice C. Nicholls et Co, London 1965.)

V době, kdy se znovu zamýšlíme nad stěžejními problémy naší politické, ekonomické a sociální struktury, kdy je třeba od základu podrobit kritické analýze celý aparát pojmů a teorií, s kterými jsme v minulosti namnoze neadekvátně analyzovali a interpretovali naši skutečnost, zakotvuje už řadu let v našem vědomí kritický postoj k iluzím, že totiž situace ženy v socialistické společnosti byla v základě vyřešena politickým zrovnoprávněním žen a jejich ekonomickou činností. „Československý model“ řešení ženské otázky je ve svých hlavních rysech obecně znám a při nesporných kladech, které znamenal pro emancipaci ženy zvýšením její ekonomické nezávislosti, zlepšením jejího společenského statusu v zaměstnání, veřejném životě a demokratizaci rodinných vztahů, nemůžeme přehlédnout jeho negativní stránky, dané v podstatě extenzivním rozvojem naší ekonomiky, deformacemi v politické struktuře a naivně dogmatickou interpretací některých pouček marxismu odtrženou od moderních poznatků společenských věd, zejména psychologie a sociologie a základních faktů skutečnosti. Vysoká zaměstnanost žen, která ve věkové skupině aktivního mateřství nemá světové obdoby, využívání ženské pracovní síly, zejména v průmyslových odvětvích s vysokou intenzitou práce a jejím úzkým materiálním zhodnocením, problematická feminizace některých intelektuálních povolání, chronické nedostatky v rozvoji a organizaci služeb, nepostačující růst kapacity dětských zařízení, zproblematizování samotné jejich funkce, zvláště v útlém věku dítěte, struktura časového fondu zaměstnané ženy, neposkytující dostatečnou míru volného času k odpočinku a regeneraci pracovní síly, kulturnímu rozvoji, politické aktivitě a plnění její stěžejní výchovné funkce v rodině -- to je jen zběžná a neúplná inventarizace negativních jevů, které svědčí o nedomyšlenosti naší dosavadní koncepce emancipace ženy a jsou kritizovány ekonomy, psychology, sociology, lékaři, pedagogy. Další populární a namnoze vulgarizující interpretace této kritiky vzbuzuje pak v části veřejnosti nálady volající po návratu žen do domácností, spojené s iluzemi, že tímto způsobem by bylo možno řešit všechny znepokojivé společenské jevy, které v běžném povědomí -- ať už do jisté míry oprávněně či neprávem -- bývají spojovány se vzrůstem zaměstnanosti žen, jako je zvýšený trend rozvodovosti, nedostatky ve výchově mládeže, depopulační tendence a denatální mentalita obyvatelstva atd.

Kniha Betty Friedanové „Mýthus ženství“ má proto v kontextu naší teorie i skutečnosti zásadní význam. Jde totiž o interpretaci a kritiku amerického poválečného modelu řešení ženské otázky -- právě opačného, než je model československý. Základem tohoto modelu je absolutizace manželské a mateřské role ženy a teze z ní vyplývající, že skutečné emancipace může dosáhnout žena jen tehdy, když rezignuje na zaměstnání, zvláště ve smyslu povolání jako celoživotní kariéry a bude hledat svou životní náplň v činnosti domácnosti a výchově dětí. Rovnost s mužem nespočívá podle „mýthu ženství“ v uplatnění ženy v zaměstnání a veřejném životě, zájmu o vědu,

umění a politiku, světové záležitosti, ale v rozvíjení specificky ženských schopností a vlastností a jejich tvořivém využití ve prospěch rodiny, základní diferenciaci ženské a mužské role a převratu ve zhodnocení ženské role v domácnosti jako rovnocenné mužově činnosti v zaměstnání.

Tato ideologie, které Friedanová titulem své knihy dala vstřítně, nyní běžně užívané označení, rozmohla se v Americe po druhé světové válce a propagována masovými komunikačními prostředky, nalezla půdu hlavně ve středních vrstvách „společnosti blanovity“. Zatímco celkové procento zaměstnaných žen nepatrně vzrostlo, podíl žen v intelektuálních profesích poklesl z téměř 50 procent v roce 1930 na 35 procent v roce 1960, rovněž procenta žen studujících na vysokých školách kleslo ve srovnání s muži ze 47 procent v roce 1920 na 35 procent v roce 1958. 60 procent žen opustilo univerzity před dokončením studia, buď aby se provdaly, nebo z obav, že by vysokoškolské vzdělání bylo na překážku jejich sexuální atraktivnosti.

Úspěšně pronikání ženského mýthu autorka vysvětluje kombinací několika faktorů. Jednak to byla poválečná snaha Američanů po útku z komplikací vyspělé industriální společnosti a politického napětí soudobého světa do soukromí a pokusy najít výlučné v rodinném životě naplnění svého lidského štěstí, jednak to byl silný tlak ideologie konzumní společnosti vytvářený výrobci spotřebního zboží a jejich reklamními poradci, kteří objevili, že rukama žen prochází převážná část rodinného důchodu a žena, která koncentruje své zájmy na rodinu a domácnost, je daleko vděčnějším objektem manipulace než žena zaměstnaná, protože v konzumu hledá náhradní uspokojení za tvořivé využití, jež jí bylo odepřeno. Autorka vidí v činnosti těchto manipulátorů hlavní faktor znovuoobnovování a zvěčňování mýtu ženy.

Zdánlivě vědeckou interpretaci, kterou Friedmanová považuje — podle našeho názoru oprávněně — jen za staré antifeministické předsudky parazitující na dílčích, zkreslených a z vulgarizovaných poznátcích nových psychologicko-sociologických teorií a koncepcí, dodala ideologii mýtu ženství zejména Freudova teorie a z ní vycházející funkcionalistická kulturní antropologie. Friedanová nepopírá význam Freudovy koncepce podvědomí pro vývoj moderní psychologie, staví se však proti Freudově sociologické analýze ženské role; ukazuje, jak při jejím vypracování Freud byl determinován svou dobou a svým společensko-kulturním postřehem a některými osobními momenty a jak jej to vedlo k mylné absolutizaci biologické role ženy a zdůrazňování její přirozené pasivity a závislosti.

Radikální kritika, které Friedanová podrobuje funkcionalistickou školu kulturní antropologie, zejména v učení její čelné představitelky Margaret Meadové, je namířena zejména proti jednostranným závěrům z teorie této školy, které rovněž tendují k biologizaci ženské role a její striktní diferenciaci od role mužské.

Srovnání rolí mužů a žen v různých kulturách, jak je provedla zejména M. Meadová, dává ještě zcela jiné možnosti interpretace. Vytváří vizi nekonečné rozmanitosti sexuálních vzorů a ohromné tvárnosti lidské přirozenosti, která může být ve vyšším kulturním kontextu modifikována vědomím vyšších účelů a cílů, než jsou prostě biologické potřeby. Dokonce tyto prosté biologické potřeby se samy přetvářejí tím, že se stávají součástí důležitějšího vzorce lidského života.

Nejzajímavější částí knihy jsou ty, kde Friedanová na hojném materiálu vlastního výzkumu a analýz četných dílčích výzkumů lékařů, zejména psychiatrů i psychologů a sociologů ukazuje, jak ideologie mýtu ženství selhala ve své vlastní podstatě — nepodařilo se dát reálnou náplň životu žen, které mýtu podlehly, nesplnila očekávanou funkci při integraci rodiny — a nesehrála kladnou úlohu ve výchově nové generace. Technické a organizační možnosti vyspělé industriální společnosti, rozvinutí mechanizace domácnosti a široký rozvoj služeb, které by mohly přispět v Americe účinně k osvození ženy, ztrácejí velkou část své hodnoty pro ženu, která neví, jak by smysluplně vyplnila svůj čas, a proto si domácí práci komplikuje, rozšiřuje, pokouší si učinit ji „tvůrčí“ — a nemůže se proto zachránit před pocity prázdnoty, nudy, marnosti, ztráty smyslu života.

Výsledek je katastrofální: růst neuroz i vážnějších psychických poruch mezi mladými hospodyněmi, které podle některých výzkumů tvoří největší část psychicky narušené dospělé populace. Druhá krize pak přichází po čtyřicátém pátém roce, když děti odrostou a opouštějí domov. Pocit životní zbytečnosti vedl v padesátých letech k prudkému zvýšení počtu sebevražd a psychiatrických hospitalizací u žen této věkové kategorie.

Ukazuje se zároveň zdánlivě paradoxní fakt, že příliš velká dávka mateřské péče a hledání smyslu života výlučně v jeho prožívání ve vlastních dětech může mít v určitých společenských kontextech podobné negativní účinky jako psychická deprivace dítěte: zabraňuje dětem ve vývoji výše strukturované osobnosti, činí je neschopné odolávat životním stresům, znesnadňuje jejich pozdější úspěšnou adaptaci v práci i při založení vlastního manželství. Srovnání psychiky zaměstnaných matek s dětmi matek v domácnosti vyznívá spíše ve prospěch prvních.

Zvlášť cenný metodologický přínos knihy znamená upozornění na nutnost komplexní analýzy

poruch sociální adaptaci mládeže, jako chuligánství, delikvence, některé psychické poruchy apod. Při takovéto analýze se totiž zpravidla ukáže, že negativní jevy, přičítané při povrchní generalizaci často na účet zaměstnanosti žen, mají svůj zdroj v neúplné či porušené struktuře rodiny, v poruchách osobnosti jednoho z partnerů, či v sociálních příčinách, ležících převážně mimo rodinu (v USA problémy přistěhovalců a rasových menšin).

Pokusy psychologů a psychiatrů léčit „bezejmenný problém“ americké ženy tak, že by jí pomohli přizpůsobit se ženské roli, selhaly. Tento problém není totiž podle Friedanové krizí v roli ženy, ale krizí v její samé lidské identitě — v zabrzdění lidského růstu a úniku od něj, které je podporováno a znovuoobnovováno ideologií mýtu ženství. Současná americká kultura „nedovoluje ženám, aby přijaly za své a uspokojily své základní potřeby růstu a naplnění svých možností jako lidských bytostí, potřebu, která není definována a výlučně jejich sexuální rolí“ (str. 68). „Myslím, že ženy musely protrpět tuto krizi identity, která počala před sto lety, ale musí trpět ještě dnes, prostě, aby se staly lidmi.“ (Str. 68.)

Zabsolutizovaný rozpor mezi rodinným životem a povoláním jako celoživotní dráhou — to je falešná volba, kterou předkládá ženám ideologie ženské mystiky. Americká žena si potřebuje vypracovat nový životní plán. Změna v koncepci vzdělání žen, vymýcení představ současných amerických pedagogů, že ženy mají být vychovávány především pro rodinný život, která devalvuje hodnotu vzdělání pro ženu, společenská podpora dosud individuálního a rozptýleného úsilí žen pro dokončení vzdělání nebo rekvalifikaci a nástupu do zaměstnání v životním období, kdy mateřská funkce již nemůže pro ně být naplněním života, rozhodnutí a úsilí žen samotných, „přerůst“ výhradně ženskou roli a tak dojít k naplnění svého lidství — to jsou podle názoru autorky základní kroky, nutné k překonání mýtu ženství a dozrání ženy jako člověka.

Zdánlivě tedy návrat ke starým feministickým ideálům, i když na novém stupni vývoje společnosti. Zdánlivě tedy řešení, které by mohlo vést k našemu „československému modelu“, jehož nedostatky jsme v úvodu uvedli. A přece — určitá „bezvýchodnost“ řešení ženské otázky jak v našem pojetí, tak v ideologii ženské mystiky, kritizované Friedanovou, má, zdá se, společné rysy, k jejichž kritice Friedanová přináší sice cenné, ale přece jenom dílčí postřehy. Jde tu o to, že nejsou doceňovány strukturální přeměny ve vývoji moderní industriální společnosti, jak v její kapitalistické, tak socialistické variantě, jejichž dosah pro vývoj lidské osobnosti, pro strukturu rodiny a pro změny v životním stylu dosud sotva tušíme. Jde tu o změny v charakteru práce, ve struktuře pracovní síly, v nárocích techniky a společnosti na člověka na jedné straně a v možnostech modifikace uspokojování potřeb člověka a růst jeho nových potřeb na straně druhé. V tomto smyslu má kritika Friedanové hlubší dosah, než autorka pravděpodobně sama tuší. Tragédie frustrací, schopností a lidského potenciálu ženy nejsou jen individuálními — i když v masovém měřítku se objevujícími — tragédiemi lidských osudů, jsou vážnou překážkou, kterou musí překonat společnost na svém pohybu vpřed — už prostě proto, že ve věku vědeckotechnické revoluce si nebude moci dovolit nechat ležet intelektuální schopnosti a nadání celé poloviny populace ladem. Na druhé straně naše zkušenosti ukazují paradox, že zanedbávání požadavků, jež klade na ženu její ženská role, má v mnoha momentech tentýž účinek jako její přeceňování — brání v plném rozvoji lidské osobnosti ženy a uplatnění všech jejich schopností a sekundárně i mužům a příští generaci, protože se jeví jako disfunkční v rodinném životě a ohrožuje regenerační schopnost společnosti stálým poklesem populačního trendu.

Tim se dostáváme k určité jednostrannosti knihy Friedanové: jejím úvahám, založeným hlavně na výzkumech medicínského a psychologického rázu, chybí hlubší strukturálně-sociologický pohled na změny ve funkci rodiny v moderní americké společnosti. Není v ní ani nadhozena otázka, kterou se zabývají Schelsky, R. König, Myrdalová, Kleinová a jiní sociologové rodiny a ženy: do jaké míry se struktura rodiny přizpůsobila moderní industriální společnosti a do jaké míry se struktura společnosti musí přizpůsobit rodině, aby rodina mohla plnit úspěšně své základní funkce, ve kterých je, a v dohledné době bude — jak o tom panuje shoda mezi všemi autory, kteří se těmito problémy zabývají — pro lidstvo nenahraditelná? Souhlasíme se Schelskym (Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart, Stuttgart 1960, str. 150 a n.), že přes všechny krizové jevy rodina se jeví jako relativně nejstabilnější instituce společnosti a že společnost jeví menší tendence přizpůsobit se potřebám rodiny než naopak; při hlubší analýze rodinných rolí v současné době by se pravděpodobně ukázalo, že nesnáze v pojetí ženské role a v její realizaci vyplývají z této skutečnosti. Všechna dosavadní řešení se ukazují jako dílčí improvizace. Dílo Friedanové je neobyčejně cenným přínosem v tom, že ukazuje bezvýchodnost a hluboce dehumanizační účinky konzervativního řešení návratem ženy do rodiny v podmínkách vysoce vyspělé industriální společnosti. Ale její „nový životní plán pro ženy“ dává jenom fragmentární nárys pro budoucí řešení, který se omezuje na požadavek — jistě potřebný — nového kulturního vzoru ženství, ve kterém by mohl být naplněn lidský úděl ženy v harmonickém pojetí s její ženskou rolí. I když souhlasíme s Friedanovou, že iniciativu tu musí mít především ženy samotné,

nejste toho názoru, že v řešení problému na celospolečenské úrovni postačí reformy ve vzdělání a výchovné činnosti. Bude potřeba základních strukturálních změn ve vztahu mezi společností a rodinou, aby „nový model“ života ženy, umožňující úspěšné spojení mateřství a společensko-pracovní role ženy — ať už současně, nebo postupně —, v průběhu života, mohl být realizován úspěšněji než dosud.

Helena Havlasová

Palmiro Togliatti o demokracii a socialismu

V roce 1961 vyšel v Římě pod názvem „Demokracie a socialismus“ sborník pěti Togliattihho článků, které byly původně otištěny v deníku italské komunistické strany „L'Unità“ a v jejím týdeníku „Rinascita“.¹ Palmiro Togliatti v těchto svých článcích reaguje na projevy představitelů antikomunismu, kteří využili závěrů XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, maďarských událostí i pozdějších kritických hodnocení a odhalení uvnitř komunistických stran k útoku proti celému komunistickému hnutí z pozic takzvaných „obránců demokracie“. Odmítá nařčení italské komunistické strany z dvojakosti a neupřímnosti, za kterou je pokládána skutečnost, že tato strana má ve svém programu demokratický postup společně s revolučním cílem. Antikomunismus považuje totiž tyto dvě věci za neslučitelné.

Palmiro Togliatti v této souvislosti zdůrazňuje, že zkoumání vztahů mezi demokratickou činností a revoluční perspektivou je jedním z nejzajímavějších a neaktuálnějších úkolů marxistického učení, protože bez jeho vyřešení nelze pochopit dnešní skutečnost společenského života, jeho podstatu a změny. Pokládá za velkou chybu, že ve veřejném mínění je udržováno mylné přesvědčení, jakoby demokratické zřízení bylo vlastní a charakteristické pro takzvaný západní svět, to jest pro země, kde dosud existuje na různých stupních rozvoje kapitalistický režim, zatímco režim, potlačování svobody a porušování demokracie jako by bylo charakteristickým rysem režimů socialistických. Pro kapitalistické země „platí radikální kritika, které podrobil Lenin všechna kapitalistická politická zřízení, když ukazoval, že v těchto zřízeních mají práva na svobodu a rovnost mezi občany nepřekročitelné hranice, protože ani v praktickém občanském a politickém životě a v mnoha případech ani před zákonem nejsou si rovni vykořisťovaní a vykořisťovatel...“. Z toho je „nutno dospět k závěru, že je nesmyslné, aby se šílil, a ještě horší přispívat k šíření jakéhosi druhu pocitu viny v dělnickém socialistickém a komunistickém hnutí pokud jde o problém demokracie, jakoby byly od přírody nadány demokratičností ty třídy, proti kterým bojujeme, abychom je zbavili moci, a nám jakoby příslušelo téměř za účelem ospravedlnění se ukazovat, že demokracie a socialismus jsou věci, které je možno také smířit. Pravda je jiná, pravdou je opak, což dokazuje skutečnost“, píše Palmiro Togliatti v roce 1961. (Srovnej str. 27—30.)

Pokud jde o socialistické země, přes všechny deformace, ke kterým došlo při výstavbě socialismu, pokládá Togliatti příchod dělnické třídy k moci za počátek vzniku skutečného demokratického režimu jak v oblasti ekonomiky, tak v oblasti politiky a ve veškerém občanském životě. Nepovažuje proto solidaritu se socialistickými zeměmi za něco, zač by se italská komunistická strana měla stydět. Poukazuje na to, že pozitivní prvky v těchto zemích zřetelně převažují a zastiňují, i když úplně nezahlazují deformace stalinské éry, které způsobily socialistické výstavbě nesmírné škody, které však třídní podstatu socialistických zemí nijak nezměnily.

Důsledky stalinských deformací si ovšem Palmiro Togliatti uvědomuje plně včetně tíživé nutnosti nést za ně spoluodpovědnost. Pokládá za přirozené, že jakýkoliv neúspěch uvnitř světa budoujícího socialistickou společností je přisuzován a předhazován všem dělnickým stranám, které se otevřeně hlásí k boji za socialismus. Přiznává, že radikální kritika, které komunisté na XX. sjezdu KSSS a po něm sami podrobili svoji činnost, znesnadnila v kapitalistických zemích diskusi o perspektivách postupu k socialismu a o výstavbě socialistické společnosti. Přesto však tuto kritiku neodmítá a nesouhlasí s názorem, který jí pokládá za projev úpadku a slabosti komunistického hnutí. Zdůrazňuje, že odhalovat v tak velkém, hlubokém a složitém procesu výstavby nové společnosti slabá místa, mezery a omyly je v zájmu vítězství socialismu nezbytné nutné, a že odvaha, s jakou je to prováděno, svědčí naopak o nezodlné síle, demokratičnosti a životaschopnosti tohoto hnutí. Podle jeho názoru „byl důkaz úzkého svazku, který spojuje v činnosti komunistů socialismus s demokracií, podán právě krutou odvahou, s níž byla odhalena

¹ *Palmiro Togliatti*, Democrazia e socialismo, Roma, 1961. Sborník obsahuje články: I talmudisti. (L'Unità, 19. února 1961.); Discutendo coi talmudisti. (L'Unità, 23. února 1961.); Linea democratica e prospettiva rivoluzionaria. (L'Unità, 2. března 1961.); A proposito di socialismo e democrazia. (Rinascita, duben 1961.); Socialismo e democrazia: risposta a Nenni. (Rinascita, květen 1961.)